

“Лайли ва Мажнун” конкордансидан намуналар:

T/p	Cўзлар Words	Частота Frequency	Боб рақами/Байт рақами Chapter / Couplet
1	ʿabīridin	1	35/112;
2	ʿadad	2	6/31; 30/26;
3	ʿadadda	1	28/20;
4	ʿadaddin	1	21/46;
5	ʿadam	8	1/4; 1/6; 4/32; 7/57; 10/0; 17/47; 19/66; 27/48;
6	ʿadamda	1	27/29;
7	ʿadamni	1	1/6;
8	ʿadāvat	1	22/0;
9	ʿadāvatini	1	21/85;
10	ʿadl	6	7/76; 8/6; 8/7; 8/14; 37/49; 37/56;
11	ʿadli	3	7/17; 7/68; 8/14;
12	ʿaduvdek	1	9/42;
13	ʿaduvga	4	22/56; 23/0; 23/19; 25/58;
14	ʿafv	3	4/94; 33/77; 38/95;
15	ʿaʿjab	15	5/7; 10/42; 10/60; 12/43; 14/17; 16/38; 17/99; 21/90; 23/11; 23/47; 24/3; 25/133; 27/63; 31/101; 34/59;
16	ʿaʿjabdur	2	1/50; 14/51;
17	ʿaʿjam	1	9/79;
18	ʿaʿjamda	1	9/79;
19	ʿaʿjib	1	35/57;
20	ʿaʿjz	5	2/0; 19/6; 21/49; 24/18; 30/8;
21	ʿaʿziḡa	1	2/6;
22	ʿaʿzini	2	2/8; 2/8;
23	ʿaksi	1	23/31;
24	ʿaksini	1	13/67;
25	ʿalam	2	13/16; 13/46;
26	ʿalamkaš	1	32/35;
27	ʿalamlar	1	13/41;
28	ʿalam irāzi	1	7/16;
29	ʿala-nnūr	1	6/17;
30	ʿalāmat	1	37/37;
31	ʿamāma	1	22/49;

ТАСАВВУФГА ОИД ТЕРМИНЛАРНИ ТАСНИФЛАШ ВА
ЛУҒАТЛАРДА ҚАЙД ЭТИШ МУАММОЛАРИ

ВОҲИДОВ АВАЗ

Филология фанлари номзоди, доцент, ТошДШИ

Аннотация. Мақолада Марказий Осиё халқлари адабий тилларида қўлланилган тасаввуф терминларининг моҳияти, уларнинг шаклланиш омиллари ва босқичлари ҳақида маълумот берилади. Муаллиф Алишер Навоийнинг “Насойиму-л-муҳаббат” асаридан олинган мисоллар асосида тасаввуф терминларини таснифлаш ва луғатларда акс эттиришга оид масалаларни ўрганишнинг илк натижалари билан ўқувчиларни таништиради.

Таянч сўз ва иборалар: Тасаввуф, термин, лексика, лексик хусусият, семантик структура, таснифлаш, лугатда акс эттириш, лексик термин, контекстуал термин.

Аннотация. В статье даются сведения о сущности, факторах и этапах формирования терминов суфизма, применявшихся в литературных языках народов Центральной Азии. Автор на основе примеров из произведения Алишера Навои “Насаимул мухаббат” знакомит читателей с предварительными итогами изучения вопросов классификации и отражения в словарях терминов суфизма.

Опорные слова и выражения: суфизм, термин, лексика, лексические свойства, семантическая структура, классификация, отражение в словаре, лексический термин, контекстуальный термин.

Summary. In the article it is information about the meaning of the term of “Sufism” and the cause and the stages of its shaping process which was used in the literature of Central Asia. Here the author introduced readers with initial results of learning the problem of classification and illustrating the term of “Sufism” in dictionaries by basing on the examples which were taken from the work of Alisher Navai, named “Nasaim ul-Mukhabbat”.

Keywords and expressions: Sufism, lexical, character, semantic structure, classification, illustrating in dictionaries, lexical term, contextual term.

Тасаввуф терминологияси, ва айникса, сўфийлар тилининг ўзига хос хусусиятларини илмий-амалий жиҳатлардан ўрганиш зарурати мазкур лексиканинг чуқур рамзийликка эгаллиги ҳамда унда тимсоллар олами ва фалсафий мушоҳадаларнинг қоришиб кетганлиги уни англашда мунтазам равишда ўзига хос муаммолар келтириб чиқиши билан изоҳланади. Бунинг устига тасаввуф терминларига ёндашувнинг ўзида ҳам яқдиллик кузатилмайди. Мақолада тасаввуф терминларининг тизимли ўрганилиши билан боғлиқ дастлабки натижалар эътиборингизга ҳавола этилади.

Маълумки, тасаввуф адабиёти ҳам рисола, манқаб, мақомот, тазкира сингари жанрлар воситасида шаклланган ва айнан шундай асарлар тасаввуф терминларининг асосий манбаи мақомига эга. Назаримизда тасаввуф терминологиясини кенг қамровли таҳлил этмай туриб, тасаввуф адабиётини ҳам, бу адабиёт яратилган мумтоз тил хусусиятларини ҳам тўла ўрганиб бўлмайди. Марказий Осиёда яратилган тасаввуф адабиётида тегишли терминларнинг истёмолга киритилиши эса ўзига хос тарихий-лисоний хусусиятларга эга бўлган ва бу тадқиқотчи томонидан доимо ёдда тутилиши зарур.

Деярли барча тадқиқотчилар тасаввуф тараққиётида уч асосий даврни ажратиб кўрсатадилар: биринчи давр – милодий VII асрдан IX асргача, иккинчи давр – X асрдан XII асргача бўлган муддатни қамраб олса, учинчи давр XII

асрдан бошланган, деб ҳисобланади. Уларнинг ҳар бирига мақола мақсадлари зарурати туфайли қисқароқ тўхталиб ўтамиз.

Биринчи давр учун асл зоҳидлик хос бўлган. Бу даврда ҳали тасаввуфнинг назарий асосларига бағишланган илмий асарлар вужудга келмаган эди. Аммо айни пайтда, асосан, Қуръони Каримдан олиш ва муайян луғавий бирликларга янги маънолар киритиш асосида сўфийнинг муайян руҳий ҳолатини тавсифлаш учун зарур бўлган илк тасаввуф терминлари шакллана бошлаган эди.

Тасаввуф тараққиётининг иккинчи даври X асрдан бошланиб, унинг тарафдорлари сони ҳам ортиб, ҳудудий тарқалиши ҳам кенгая бошлади. Бу даврда сўфийлик хонақоҳларининг Мағриб мамлакатлари, Хуросон, Ҳиндистон ва Марказий Осиё мамлакатларида кўплаб кузатиш мумкин бўлган. Асосийси, тасаввуф терминологияси деярли тўлиқ шаклланиб, махсус тизим кўринишини олади ва ўз сир-асрорларидан бегоналар ҳабар топмаслиги учун сўфийлар фойдаланадиган алоҳида хос тил ҳам пайдо бўлади.

Тахминан XII асрдан бошланган учинчи даврни сўфийлик тарихида ўзига хос сифат ва миқдор ўзгаришлари билан характерландиган давр дейиш мумкин. Энг муҳим ўзгариш тасаввуфнинг расмий мусулмон доиралари томонидан тан олиниши билан боғлиқ бўлиб, бу ҳодиса мутасаввифларнинг ислом мамлакатлари ҳаётининг барча томонларига таъсири кучайганидан далолат берарди.

Энди илгариги даврлар каби бу таълимотни на таъкиб қилиш ва на эътиборга олмаслик мумкин бўлмай қолди.

Тасаввуф терминологиясини махсус тадқиқот доирасида ўрганишга бу соҳада муайян изланишларни амалга оширган Эрон¹, Туркия² ва Ғарб мамлакатлари олимлари³ тадқиқотлари ёрдам бериши мумкин.

Ўзбекистон олимлари ҳам ўзларининг тасаввуф ва тасаввуф адабиёти ҳақидаги қатор тадқиқотларини илмий жамоатчилик эътиборига ҳавола қилганлар⁴. Бироқ, шуни

алоҳида қайд этиш лозимки, тасаввуф терминологияси масалалари ҳамда уларнинг Марказий Осиёда шаклланиш босқичлари тадқиқи ўзбек филологияси илмида ҳам, форс ва араб тилидаги адабиётларда ҳам, хорижий олимларнинг изланишларида ҳам учрамайди. Шунинг учун ҳам асосий илмий тадқиқотимизда тасаввуф терминологиясининг мазмуни, маъно қатламлари, лексик хусусиятлари, семантик структурасини ўрганишга киришилди. Бу жиҳатдан, бизнингча, тасаввуф терминологияси манбаларини тарихийлик тамойили асосида ўрганиш, тасаввуф терминларининг манбалардаги ўрнини белгилаш ва қўлланилиш доирасини аниқлаш, терминологиянинг ясалиш ва бойиб бориш босқичлари ҳамда таракқиёт омилларини таҳлил қилиш, тасаввуф терминларини лексик-семантик хусусиятларига кўра таснифлаш, тасаввуф терминологиясининг семантик структураси каби илмий масалаларни ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Мақола доирасида айнан тасаввуф терминларини таснифлаш уларни луғатларда қайд этиш масалаларига қўл урилади.

Тасаввуф маданий-ижтимоий оқим сифатида Марказий Осиё халқлари маданий ҳаётининг ҳам барча қатламларига кириб борган. Ўз даврида ислом дини таркибида шаклланган тасаввуф адабиётда ҳам ўзига муносиб ўрин топди.

Тасаввуф адабиётида рамзий ифодалар ва иборалар ортига яширинган ҳолда бадий асарларда ҳеч нарсадан тап тортмай ва кўркмай бошқа усуллар ёрдамида айтиш мумкин бўлмаган нарсалар ҳақида сўз юритиш имконияти пайдо бўлди. “Қандайдир илғаб ва тавсифлаб бўлмас сир-асрорлар билан боғлиқ бўлган ирфоний билим ва тажрибаларнинг иррационал характеридан келиб чиқиб, уларни ифодалаш учун кўпроқ ишоралар ва рамзлар тили, назмий эмоционал таъсирга эга сўз тўғри

¹ تعبيرات عرفانی از روزانفر بنیع الزمان شرح مثنوی شریف زوار ۱۳۷۵ زبان عطار نیشابوری. - چاپ اول ۱۳۷۴ اصغر حلبیگز سید صادق گوهرین. شرح اصطلاحات تصوف. تهران- زوار ۱۳۷۳ - ۱۳۶۷ سید جعفر سجادی فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبيرات عرفانی تهران ۱۹۹۱

² Ali Ayni. Islam Tasavvufi Tarixi. - Istanbul, 1985; Erayidin Salcuk. Tasavvuf ve Tarikatlar. - Istanbul, 1981; Fuad Koprulu. Turk Edebiyatı Tarixi. - Istanbul: Oteken, 1980; Suleyman Uludag. Tasavvuf Terimleri Sozlugu. - Istanbul: Marifet Yayinlari, 1995. - S. 606; Tarikatlar Ansiklopediyasi. - Istanbul, 1991; Turk Edebiyatida ilk Mutasavvifler. - Ankara, 1991

³ Девин Ди Уис. Маша'их-и турк и Х'аджаган: переосмысление связей между суфийскими традициями Яссавия и Накшбандия/Суфизм в Центральной Азии. - М.: Наука, 2002. - С. 211-224; Тримингэм Ж. С. Суфийские ордены в Исламе (под ред., предисл. и примеч. О. Ф. Акимовской). - М.: Наука, 1989. - С. 16; Arberry A. J. Sufism, An account of Islam. - London, 1950; Schimmel A. Louis Massignon, "Le Divan d'al-Hallaj, Essai de reconstitution", Journal Asiatique 118 (January-March 1931); Mystical dimensions of Islam. Chappell Hill. 1976. Nicholson R. A. A History Enquiry Concerning the Origin and Development of Sufism, in JRAS (Journal of the Royal Asiatic Society) of Great Britain and Ireland. - L.: 1906. - P. 303-348; William C. Chittick, The Sufi Path of Love. The Spiritual Teachings of Rumi (Albany, 1983). - P. 6.

⁴ Ислому тасаввуфи манбалари/Тасаввуф назарияси ва тарихи. Нашрга тайёрловчи Ҳ. Болтабоев. - Т.: “Ўқитувчи”, 2005. Караматов Х. С. Аскетические и суфийские течения в Хорасане/Из истории суфизма: источники и социальная практика. - Т.: “Фан”, 1991; Комилов Н. Нажмиддин Кубро. Рисола. - Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1995. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. 1-китоб. - Т., 1999; Олим С. Накшбанд ва Навоий/махсус муҳаррир: Н. Комилов. -Т.: “Ўқитувчи”, 1996; Сайфуллоҳ С. Фатво ва такво китоби. - Т.: “Фан”, 2005; Ҳасаний М., Раззокова М. Хожагон тариқати ва Хожа

Ҳасан Андокий. - Т., 2003; Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шеърят. - Т., 1995; Ҳаққулов И. Тасаввуф сабоқлари. - Бухоро, 2000.

келади”¹. Сўфийлар ўз асарлари ва ҳатто кундалик мулоқотларида ҳам тасаввуфдан хабари бўлмаганлар тушуниши қийин, баъзида эса умуман мумкин бўлмаган алоҳида лексик қатламдан фойдалана бошлаб, бу ижод турини махсус санъат даражасига кўтара олдилар. Ўз-ўзидан маълумки, тасаввуфий луғат бирликлари ана шундай ижод намуналари, хонақоҳлардаги хослар суҳбатлари, ёзишмалар орқали аста-секин ўз қўлланишининг ҳудудий чегараларини кенгайтира бошлади.

Тасаввуфий лексика Марказий Осиё халқлари адабий тиллари таркибига IX–X асрлардан бошлаб кира бошлаган ва бу, асосан, арабий ўзлашмалар катта пластининг бу тиллар луғат таркибидан ўрин олгани билан изоҳланади. Бу жараёнда араб ва маҳаллий халқлар тилларининг ўзаро муносабатларини кузатиш мумкин ва араб тилининг бу тилларга таъсири эса, асосан, лексикада акс этади. Тасаввуфий лексиканинг шаклланиши ва ривожланиши қуйидагича амалга ошган: аввал адабий тилга Қуръони Карим ва ҳадислардан олинган арабий ўзлашмалар, сўнгра эса диний-ирфоний тафаккурга тегишли арабий ўзлашмалар кира бошлаган. Кейинчалик бундай ўзлашмаларнинг чегаралари шеърий тилида кенгая бориб, натижада тасаввуфий тушунчаларни ифодаловчи муайян лексик қатлам шаклланган.

Тасаввуф адабиёти Марказий Осиё халқлари адабий тилларининг кейинги тарақиётида ҳам муҳим роль ўйнади. Арабий тасаввуф терминлари ва рамзларининг ўзлашиши адабий тилларнинг луғат таркибини анча бойитди. Тасаввуф адабиёти луғат таркибини лексик регенерация, рамзий трансформация ва сўзларга семантик-стилистик қўшимча маънолар юклаш орқали бойитиш учун ҳам имкониятлар яратди ва шу асосда адабий тил

семантик имкониятлари майдон йўналишларини кенгайтди.

Сўз ўзлаштириш қатор адабий тилларда тасаввуфий лексика шаклланишининг асосий усули ҳисобланади. Бу жараёнда аввал ислом динига оид сўзлар, кейинчалик эса тасаввуф терминлари ва рамзлари ўзлаша бошлаган.

Тасаввуф адабиётидаги бундай ўзлашмалар қатламини терминлар, онимлар ва рамзий сўзлар, шунингдек, Қуръони Карим ҳамда ҳадислардан олинган фразеологизмлар, афоризмлар ва бошқа иборалар гуруҳларига тақсимлаш мумкин.

Фикримизни асослаш учун бевосита тасаввуфий адабиётга тааллуқли намуна сифатида Ҳазрат Алишер Навоийнинг “Насойиму-л-муҳаббат”² асарига мурожаат қилиб, унда тасаввуф терминларининг қўлланишига ўқувчилар эътиборини қаратамиз. “Насойиму-л-муҳаббат” Абдурахмон Жомийнинг “Нафаҳоту-л-унс” асарининг таржимаси бўлиб, Алишер Навоийнинг ҳам насрий асар ижодкори, ҳам таржимон сифатидаги истеъдодини намойиш қилади. Абдурахмон Жомий ўз асарини тасаввуф таълимоти тарихи, тариқатлар, буюк сўфийлар ва, умуман, тасаввуфнинг ижтимоий, сиёсий ва маданий ҳаёт ҳодисаларига таъсири билан мунтазам қизиқиб борган Алишер Навоийнинг илтимосига кўра жуда қисқа муддатда ёзиб тугатади. “Нафаҳоту-л-унс” тез орада жуда машҳур бўлиб кетади, зеро, унда тасаввуф таълимоти вакиллари, Шарқ файласуфлари, шунингдек, Саъдий Шерозий, Ҳофиз, Хусрав Дехлавий каби Шарқ мумтоз адабиёти намояндаларининг ҳаёти, фаолияти ва ижоди ҳақида кенг маълумотлар берилган эди. Аммо туркигўй ўқувчилар асардан фойдаланишда муайян қийинчиликларга дуч келиб, тегишли маълумотларни аниқ тушуниш имкониятлари чекланиб қоларди. Алишер Навоий устозининг асарини Фаридиддин Аттор, Шайх Фарид

¹ Фильштинский И. М. Поэзия как форма самовыражения арабо-мусульманских мистиков // Суфизм в контексте мусульманской культуры. – М.: Наука, 1989. – С. 223 (бу ерда ва бошқа рус тилидаги асарларда илгари сурилган фикрлар таржимаси бизники).

² Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат / Мукаммал асарлар тўплами/. 17-том. –Т.: Фан, 2001. – 520 с.

Шакарганж каби тасаввуф адабиётининг кўзга кўринган вакиллариининг асарларидан олинган кўшимча маълумотлар билан бойитиб, ўзбек тилига таржима қилади ва унга “Насойиму-л-муҳаббат мин шамойиму-л-футувват” – “Улуғлик хушбўйликларини таратувчи севги шаббодалари”, деб ном қўяди.

“Насойиму-л-муҳаббат” асари кириш қисми ва 750 шайх ҳаётига оид маълумотларни ўзида жамлайди. Муаллиф-таржимон кириш қисмидаги изоҳларда ҳам, ҳар бир шайх тавсифига бағишланган мақолаларда ҳам тасаввуф таълимоти, сўфийлар мақомлари, тариқатлар ва қатор бошқа масалаларга оид аниқ ва далилли маълумотларни ўқувчиларга тақдим этган.

Бундан ташқари, асарнинг айнан таржима асари эканлиги ҳам унда ўзлашма тасаввуф терминларининг қўлланишига эътибор қаратишга ундайди. “Насойим ул-муҳаббат” асарида тасаввуф термини номига турли даражада тааллуқли бўлиши мумкин бўлган 900 дан ортиқ лексик бирликлар ишлатилган. Бевосита араб тилидан ўзлашган лексемалар 80%лар атрофидаги миқдорни ташкил этади. Биз бундай катта лексик пластни тўла камраш мақола чегарасидан анча катта ҳажмни талаб этишини назарда тутиб, диққатимизни тасаввуфдан озми-кўпми хабардор бўлганлар бемалол тушунадиган ўзлашма терминлар гуруҳи билан чеклаймиз.

Бундай ўзлашма терминлар гуруҳига **бақо, васл, зоҳид, муҳаббат, сабр, тавба, тариқат, хирқа, фано, факр, яқин, қурб, ҳақиқат** ва бошқа шу каби терминларни киритиш мумкин. Тасаввуф терминлари таркибига, шунингдек, диний мазмундаги терминларни ҳам киритиш мумкин, чунки тасаввуф адабиёти намуналарида уларнинг барчаси ирфоний коннотацияга эга бўлади.

Тасаввуф терминлари тасаввуфий лексикага оид сўзларнинг бошқа гуруҳларидан нафақат ўзининг бир маънолиликка интилиши билан фарқ қилади, балки улар эмоционал бўёқлардан ҳам холи бўлади. Лексик-семан-

тик хусусиятларидан келиб чиқиб тасаввуф терминларини икки гуруҳга бўлиш мумкин:

а) лексик терминлар – контекст таркибида ҳам, ундан ташқарида ҳам ўзининг терминологик мазмуни ва бирмаънолилигини сақлаб қолувчи сўз-терминлар: **сўфий, зоҳид, мурид, хирқа** ва б. Терминлар таърифига диққатимизни қаратиб, бунинг тасдиғини кўришимиз мумкин:

Сўфий – тасаввуф йўлига кирган, тариқат одоб-арконларига риоя қилган, фоний дунёнинг ғам ва муаммоларидан устун, тафаккурнинг сатҳи фалаклар қадар қамровли, қалбида маънолар булоғи қайнаб турган комил инсон, халқ эъзозлаган азиз авлиё, илоҳий нафасли киши, дам (нафас) билан топган нарсасига қадам билан юриб эришган, яъни илм ул-яқин рутбасидан айн ул-яқин рутбасига тараққий этган валий инсондир.

Киши мураққаъ ва сажжода била сўфий бўлмағай. (НМ, 110)

Зоҳид – дунё ишларидан юз ўгириб, тоатибодат билан машғул бўлган, таркидунё қилган шахс.

Зоҳидлар суратида, эғнида хирқа ва кифтида сажжода ва бир гўшада ўлтирур, (НМ, 125)

Аммо бағоят зийрак ва закий ва зоҳид ва муттақий киши эрмиш. (НМ, 156)

Мурид – талаб этувчи, истовчи, пирга қўл берувчи, тариқат йўлига кириб, камолотга эришишни ният қилган, комил шайхга боғланиб, унга байъат (қўл берган) қилган солиқ.

Хожа Юсуф Хамадоний муридларидан-дур. (НМ, 168)

Хирқа – шайх ва дарвишларнинг махсус устки кийими. Тасаввуфий истилоҳда муршид билан мурид ўртасида алоқа ўрнатилиши, муриднинг нафси билан ўзи орасидаги муршиднинг ҳукмронлигини қабул айлашидир. Тариқатга янги кирганлар қора хирқа кийганлар. Маълум бир даражага эришган солиқ мовий ранг, сулукни охирига етказганлар оқ рангли хирқа кийганлар.

б) контекстуал терминлар – ўз терминологик майдонидагина аниқлик ва бирмаънолилик касб этадиган, ундан ташқарида эса, одатда, термин характеристикасини йўқотадиган терминлар: **сабр, бақо, васл, фано, муҳаббат, ишқ, лутф, тавба** ва б. Таърифларда бу гуруҳга оид терминларнинг айнан тасаввуфдаги маъно ифодасига (ўқувчига қулай бўлиши учун мақолаамизда уларни курсив билан ажратиб кўрсатдик) қай даражада изоҳлар берилишига диққат қилинг:

Сабр – чидам, бардош, тоқат, қаноатдаги устуворлик. Бу термин остида тегишли контекст кўмагида Аллоҳ унга нималар кераклигини яхшироқ билишини тушунган банданинг юборилган барча нарсаларни онгли равишда ва итоат билан қабул қилиши босқичи тушунилади. Сабрли инсон синовларга ҳам, хурсандчиликларга ҳам бирдек муносабатда бўлади, зеро, уларнинг барчаси Аллоҳдан эканини англайди. Сабр янада юқорироқ бўлган ризо босқичи учун ўта зарур ҳисобланади. Зеро, инсон нафақат ташқи ҳолатларга нисбатан сабрли бўлиши, балки ўз-ўзи билан, аниқроғи, ўз шахсиятининг ҳали ўзи қутила олмаган қирралари билан курашда сабрли бўлиши лозим. Бунинг мукофоти ҳол мақомига эришишдир.

Яна сабрдурким, ҳар не Ҳақдин юзланса, таҳаммул пеша қилгай ва ҳар бало келса сабр қилгай. (НМ, 72)

Бақо – боқийлик, барқарор, абадийлик. Бу термин фақатгина тегишли контекст қамровида Мутлақликнинг денгизига шўнғигандек бўлиб, ўзини Аллоҳ абадиятидан баҳрамандликка эришгандек ҳис қилиш маъносини ифодалайди.

Васл – бирикиш, боғланиш, етишиш. Қалбга Аллоҳ нурининг кириши, етиши, эришиш, восил бўлиш. Фано мақомидан кейинги мартаба. Бунда валий Аллоҳдан ўзга барча мавжудотлардан руҳан ажралиб, Аллоҳ васлига етишган бўлади.

Фано – фанийлик, йўқ бўлиш. Фано тўлиқ камолот йўлининг охиридан олдинги босқичини номловчи термин бўлиб, фанода

инсон ўз шахсига тегишли барча нарсаларни йўқотади ва у энди Аллоҳ билан бевосита мулоқотда бўлиб, худди Унинг сўзлари билан гапира бошлайди. Бундай маънони фақат контекстда кузатиш мумкин.

Бақо сифатининг инъикоси, бақо ўзида барча яхши сифатларни мужассам этиши бўлса, фано – ўзидаги барча ёмон сифатларни йўқ қилиши йўли билан Аллоҳга яқинлашишидир.

Бу ҳақир фақр тариқида ва фано жоддасида алардек тамом киши оз кўрибмен. (НМ, 161)

Муҳаббат – севги, меҳр, яқинлик, садоқат ҳисси. Бу терминга алоҳида изоҳ лозим эмасдек туюлса-да, тасаввуфда у ўзида бошқа барча нарса-ходисаларни эритиб, йўқ қилиб юборадиган ва фақат Аллоҳга йўналтирилган муҳаббатни ифодалайди. Аллоҳга муҳаббатли киши Аллоҳга хуш келувчи нарсаларни севади ва унга хуш келмайдиганларига нафрат билан қарайди.

Ишқ – муҳаббат, севги. Тасаввуфий маслакда аввал ҳавасдан бошланиб, висол билан якун топадиган илоҳий ҳис-туйғу. Ошиқ ўз маҳбубини кўргач, уни орзу қилади ва қалби безовта бўлади. Бу туйғу кучая бориб, завқ-шавқ уйғотади. Иштиёқ даражасига кўтарилган ишқ муҳаббат мақомига эришади. Бунда маҳбуб учун ўзидан кечган ошиқ жонини беришга тайёр туради, фанога етишади. Бу ҳолат ишқ дейилади. Кимки ишқ билан ўлса, шундай ўлгани маъқул. Ўлим билан тугамаган ишқда хайр йўқдир.

Лутф – яхшилик, марҳамат. Тасаввуфий маслакда Аллоҳнинг бандаларига марҳамати, раҳмдиллиги, қарами.

Тавба – қилган гуноҳлардан қайтиш, пусаймон бўлиш. Мазкур термин тегишли контекстда сўфийнинг ҳаётидаги биринчи ва энг муҳим қадамини ифодалайди. У ўзининг олдинги ҳаётидан тавба қилади, ундан воз кечади ва янги ҳаёт бошлашни истайди. Бошқачароқ таъриф берилса, инсон энди ўзининг илгариги фикр-мулоҳазалари ва амалларига жуда ҳам қатъият билан таянмайди, ўзининг номукаммаллигидан кўрқа бошлайди ва ўтмишидан воз кечишни мақ-

сад қилади. Тавба тариқат йўлига кирган солиқнинг биринчи мақомидир.

*Айттики агар Хизр била суҳбат тутсанг, **тавба** ва агар бир кечада Хирийдан Маккага борсанг, андин ҳам **тавба** қил.* (НМ,90)

***Тавбаларига** сабаб бу бўлгандурки, бир кун атторлиг дўкониға муомалаға машғул ва машғуф эмишлар.* (НМ, 169)

Юқорида зикр этилган барча терминларнинг семантик хусусиятлари уларнинг тизимли ва таркибий муносабатлари орқали аниқланиши мумкин¹.

Гувоҳ бўлганингиздек, лексик терминларга ҳам, контекстуал терминларга ҳам имкон қадар тўлиқроқ тасаввуфий таъриф ва тавсиф лозим.

Аммо луғатлар, айниқса, ўқув луғатлари билан ишлаш қулайлик яратиши учун мазкур таърифларни имкон қадар ихчамлаштириш, кўпроқ термин қўлланган манбадан намуна бериш ва ана шу матн бўлагиди унинг маъноси қандайлигини кўрсатиш лозим, деб биламиз. Ўзлашма тасаввуф терминларининг бошқа гуруҳини онимлар – диний ва тарихий шахслар исмлари, яна бир гуруҳини рамзий сўзлар ва яна бир гуруҳини Куръони Карим ҳамда ҳадислардан олинган фразеологизмлар, афоризмлар, мураккаб иборатлар ва сўз бирикмалари ташкил этади. Санаб ўтилган гуруҳларга оид ўзлашмаларнинг семантик хусусиятлари кўпроқ назмий асарларда намоён бўлишини назарда тутиб, уларни алоҳида тадқиқот объекти қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

¹ Суперанская А.В. и др. Общая терминология. Вопросы теории. – М.: Наука, 1989.